

ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

ЛЕКЦІЯ 5

НАУКОВИЙ СТИЛЬ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

План

1. Місце наукового стилю серед інших функціональних стилів української мови.
2. Науковий стиль української мови: загальна характеристика і специфічні риси.
3. Становлення і розвиток наукового стилю української мови.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ботвина Н.В. Ділова українська мова (офіційно-діловий та науковий стилі): Навчальний посібник. 3-є вид., доп. та перероб. – К.: “АртЕк”, 2001. – 280 с.
2. Ботвина Н.В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови: Навчальний посібник. – К., 1998.
3. Зубков М. Сучасна українська ділова мова. 2-ге вид., доповнене. – Х.: Торсінг, 2002.
4. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / За ред. Н.Д.Бабич. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 496 с.
5. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спрямування. Навч. посібник. 2-е вид. К.: Каравела, 2005. – 352 с.
6. Мацько Л.І., Денискіна Г.О. Українська наукова мова (теорія і практика) : Навчальний посібник. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 272 с.
7. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: Навч. посібник. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 360 с.
8. Пентиліук М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В. Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.
9. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови. – К., 1993.
10. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови. – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2004. – 240 с.
11. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 2-ге вид., виправ. і доповнен. – К.: Алерта, 2011. – 696 с.

1. МІСЦЕ НАУКОВОГО СТИЛЮ СЕРЕД ІНШИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

Стрижневим поняттям стилістики є **СТИЛЬ**. Це слово походить від латинського **STYLUS** – “**ЗАГОСТРЕНА ПАЛИЧКА ДЛЯ ПИСАННЯ**”. Воно має багато значень, вживається для характеристики певних напрямків у музиці, живописі, літературі, архітектурі, діяльності і поведінці людини, одязі, інтер’єрі тощо.

У мовознавстві – це:

СТИЛЬ – *СУКУПНІСТЬ МОВНИХ ЗАСОБІВ (СЛІВ, ГРАМАТИЧНИХ МОРФЕМ, СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ), ДІБРАНИХ ВІДПОВІДНО ДО МЕТИ, ЗМІСТУ, СФЕРИ СПІЛКУВАННЯ.*

Функціональні стилі (традиційно виділяють 5 основних і 2 додаткові функціональні стилі української мови) протиставляються літературним, експресивним тощо.

ОСНОВНІ СТИЛІ:

- офіційно-діловий;
- науковий;
- публіцистичний;
- художній;
- розмовний.

ДОДАТКОВІ СТИЛІ:

- епістолярний;
- конфесійний.

КОЖЕН СТИЛЬ СЛІД ХАРАКТЕРИЗУВАТИ ЗА ТАКИМИ КРИТЕРІЯМИ:

1. Мета мовлення (основне призначення стилю).
2. Сфера використання (в яких сферах суспільного життя застосовується найчастіше стиль).
3. Наявність підстилів.
4. Жанри (тексти, в яких стиль реалізується).
5. Форми реалізації стилю (монолог, діалог, полілог).
6. Основні риси стилю (загальні й окремо – мовні).

2. **НАУКОВИЙ СТИЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА І СПЕЦИФІЧНІ РИСИ.**

За допомогою наукового стилю реалізується мовна функція повідомлення. Тексти, написані цим стилем, містять наукову інформацію, яку треба донести до різних верств суспільства. Це доведення теорій, обґрунтування гіпотез, повідомлення наслідків досліджень, наукове пояснення явищ, систематичний виклад певних знань тощо.

ОСНОВНИМИ РИСАМИ наукового стилю є поняттевість і предметність, об'єктивність, точність, логічність, аргументованість викладу, наявність цифрових даних, схем, таблиць, діаграм, малюнків, відсутність образності, емоційності та індивідуальних авторських рис.

АБСТРАГОВАНІСТЬ наукового стилю створюється шляхом широкого використання слів абстрактного й узагальненого значення. Частотними є віддієслівні іменники, дієслівно-іменні сполучення. Наприклад: *проводити дослідження, здійснювати аналіз, надавати критиці*.

ЛОГІЧНІСТЬ наукового стилю виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, в побудові мовлення відповідно до законів логіки із збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності. Логічність усного наукового мовлення виявляється в умінні послідовно й аргументовано представити зміст думки. Це досягається завдяки уважному ставленню до цілого тексту, зв'язності думок і зрозумілому композиційному задуму.

Така ознака виражається у повторях ключових слів у тексті, вживанні однорідних членів речення із узагальнювальним словом, використанні вставних слів і словосполучень, що увиразнюють логіку мислення і послідовність викладу. Наприклад: *перейдемо до; далі розглянемо; зупинимося на ..., по–перше, по–друге, відповідно, отже* та ін.

Логічності і послідовності викладу сприяє також і прямий порядок слів у реченні. Логічні зв'язки між реченнями й абзацами передбачають слова *тому, спочатку, потім, насамперед, далі, насамкінець* тощо.

ЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ наукової роботи передбачає такий спосіб викладу, при якому кожний наступний розділ органічно пов'язаний із попереднім; висловлена думка або теза в подальшому викладі конкретизується, доповнюється, поглиблюється, що в цілому значно покращує бачення тексту.

Смислова **ТОЧНІСТЬ Й ОДНОЗНАЧНІСТЬ** висловлювань досягається шляхом уживання термінів і слів у прямому значенні, уточнень у вигляді зносок, покликань, цитат, прізвищ, цифрових даних, які аргументують наукові положення і підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого. Недоречно вжите в науковому тексті слово може призвести до подвійного тлумачення цілого речення.

ЯСНОСТІ усного мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, правильне інтонуювання, спокійний і ввічливий

тон. На письмі ясності досягають шляхом послідовності викладу матеріалу (відображає логічне розгортання думки), точного називання, членування наукового тексту на абзаци, повтором ключових слів.

Прагненням авторів до *ясності* викладу зумовлена заміна інтернаціональних термінів з неясною етимологією словами національної мови з прозорою етимологією. Цей факт підтримує існування в науковій мові дублетності, тобто існування інтернаціональних та національних термінів, як явища, в принципі, небажаного в науковому стилі, напр.: *квантитативний* — *кількісний*, *дистрибутивність* — *розподільність*, *імпліцитний* — *прихований*, *транзитивність* — *перехідність* тощо. Здебільшого порушення ясності викладу зумовлене намаганням деяких авторів надати своїй науковій праці уявної науковості. За навмисним ускладненням стилю мови науки відчувається бажання зробити очевидні й прості речі більш недоступними.

Іноді доступність і дохідливість називають *простотою*. Проте не можна сплутувати простоту викладу, яка сприяє тому, що науковий текст читається легко, тобто думки автора сприймаються без ускладнень, з примітивністю. Слід також розрізняти простоту викладу й загальнодоступність наукової мови. Популярний виклад виправданий лише в тому разі, коли наукова праця призначена для масового читача. *Головне у мовностилістичному оформленні наукової праці щодо ясності – зробити її доступною для того кола читачів, якому вона призначена.*

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ВИКЛАДУ виявляється у зваженому оцінюванні ступеня дослідженості проблеми, шляхів її розв'язання, ефективності певної теорії, рівня завершеності її вивчення, в обґрунтованості результатів, наведенні експериментальних даних тощо.

Вказівка на джерело повідомлення (кому конкретно належить те чи інше висловлювання) подається з урахуванням відповідних вставних слів і словосполучень (*на думку.., за даними.., автор переконаний...* тощо).

СТИСЛІСТЬ автора наукового тексту – це вміння уникати непотрібних повторів, багатослів'я або мовної надмірності.

Кожне слово і вислів служать тут одній меті: якомога стисліше донести суть справи. Мовна надмірність найчастіше виявляється у вживанні слів і словосполучень, які не мають жодного смислового навантаження: невиправдані повтори, надмірність канцелярської лексики. Канцелярського відтінку, наприклад, надають науковому текстові віддієслівні іменники, часто кальковані з російської мови.

Їх краще замінити дієсловами, напр.: *для опису* – *щоб описати*, *для доведення* — *щоб довести*, *для пояснення* — *щоб пояснити*, *при визначенні* – *визначаючи*. У сучасних наукових текстах перевагу надають іменниковим конструкціям, які, хоч і не виходять за межі синтаксичних норм української мови, є все-таки результатом наслідування традицій російської мови. Надмірно вживати абстрактні іменники означає ускладнити текст. Для оптимального перекладу російських синтаксичних одиниць іменникового типу чи конструкцій з десемантизованим дієсловом в українській мові є власні засоби, пор.: *с полным основанием* — *впевнено*, *в основном* –

переважно, прийти к убеждению — переконатися, знаходиться в противоречии — суперечити, иметь место — бути, заниматься исследованием — досліджувати.

Хоча науковий текст і монологічний, йому властива спрямованість на адресата. Саме так дослідник прагне висловити своє бачення стосовно певної проблеми, подискутувати з фахівцями. Ця ознака наукового стилю характеризується як **ДІАЛОГІЧНІСТЬ** і виражається у використанні проблемних запитань, цитат, оцінних мовних засобів тощо.

ВІДСУТНІСТЬ ОБРАЗНОСТІ, ЕМОЦІЙНОСТІ. Проблема співвідношення раціонального та емоційного, суб'єктивного та об'єктивного у науковому стилі є однією із найскладніших. Багато вчених вважає, що науковому стилю не властива емоційність викладу і що ця традиція настільки усталилася, що перебороти її сьогодні дуже важко. Сьогодні приходять до висновку, що науковий стиль *допускає елемент емоційності* як другорядний, підпорядкований, периферійний. При цьому, звичайно, слід враховувати доцільність, виправданість введення емоційних елементів у тканину наукового стилю.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ:

лексико-фразеологічний рівень

- наявність великої кількості термінів із різних галузей знання (напр., наукові мистецькі тексти не обходяться без відповідних термінів: *натюрморт, гравюра, літографія, сфумато, темпера, вітраж, офсетний друк, архітектурний ордер, пластичне мистецтво, олійний живопис, прикладна графіка, синтез мистецтв, художнє конструювання, ландшафтний дизайн* тощо);
- переважання абстрактної лексики і запозичених слів;
- багатозначні слова використовуються зазвичай у одному із значень (напр.: за тлумачним словником іншомовних слів слово *графіка* означає:

ГРА́ФІКА, и, ж. 1. Вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині і т. ін. олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відтиснутий на папері зі спеціально підготовленої форми; а також твори цього мистецтва. *Книжкова графіка. Виставка графіки. Зібрання графіки.* 2. *лінгв.* Письмові чи друковані знаки, що відбивають звуки мови, інтонацію і т. ін., зображення живої мови письмовими знаками. *Графіка шевченківських віршів. Слов'янська графіка. Фонемний принцип графіки.* 3. Знаки, які використовуються для запису музики. *Нотна графіка.* 4. Розділ вчення про різні системи письмових або друкованих знаків, літер.
- відсутність емоційно-експресивної лексики;

граматичний рівень

- велика кількість іменників та інших субстантивованих частин мови;
- переважання абстрактних іменників середнього роду з суфіксами *-ство, -цтво, -ння, -ття* (напр., *класифікування, формулювання, сприйняття* тощо);
- мінімальне вживання особових займенників;

- переважання дієслів теперішнього часу із значенням позачасовості, постійної дії, дієслів третьої особи множини, інфінітивів, безособових форм, оскільки вся увага зосереджена на дії, а суб'єкт її лишається поза увагою мовця;
- нахил до розгорнутих складних речень із різними видами підрядності, відокремленими зворотами, вставними конструкціями;
- наявність цитат, покликань;
- чітка композиційна структура тексту, поділ його на розділи, параграфи, пункти, підпункти.

Науковий стиль унаслідок різноманітності галузей науки й освіти поділяють на такі **ПІДСТИЛИ**: власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний, науково-публіцистичний, виробничо-технічний. Виокремлюється також науково-фантастичний стиль.

ВЛАСНЕ НАУКОВИЙ ПІДСТИЛЬ обслуговує фахівців певної галузі науки. Це наукові дослідження в галузі мовознавства, медицини, біології, фізики тощо, викладені у докторських, кандидатських дисертаціях, монографіях окремих статтях.

НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИЙ ПІДСТИЛЬ використовується при написанні підручників, посібників та іншої літератури, призначеної для навчальних закладів. Наприклад:

НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ПІДСТИЛЬ властивий працям, надрукованим у спеціальних газетах і журналах, призначених для фахівців певної галузі науки і техніки.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ПІДСТИЛЬ має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей незалежно від їх професійної підготовки. Це окремі брошури, статті, замітки на медичні, космічні, біологічні тощо теми у засобах масової інформації.

ВИРОБНИЧО-ТЕХНІЧНИЙ ПІДСТИЛЬ – це мова літератури, що обслуговує різні сфери господарства й виробництва (інструкції, описи технологічних процесів тощо). Наприклад:

2. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАУКОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Науковий стиль СУМ почав формуватися ще в давній книжній українській мові за зразками і під впливом грецької і латинської мов (латина на той час була мовою наук усієї Європи). Частково науковий стиль формувався з власне українських мовних засобів шляхом спеціалізації їх вжитку і термінологізації значень. Хоч «наука» Київської Русі була популяризаторською, все ж вона мала істотне значення для становлення наукового стилю української мови. Визначними творами наукової літератури того часу були історичні переклади, зокрема переклад світової історії Іоана Малали (VI ст.), що являв собою історію Давньої Греції, Риму та Візантії; «Хроніка» Георгія Многогрішного, в якій йдеться про історію Візантії. Елементи наукового викладу є і в «Ізборнику» Святослава (1073). Крім історичних творів, у X–XI ст. були поширені й природничі. Це насамперед «Шестодневи» – виклад природознавства у формі коментаря до історії шести днів творення світу. Популярним тоді був «Фізіолог» – збірка оповідань про навколишній світ. Науковий характер мав також збірник сентенцій знаменитих людей «Бджоли» та ін.

У XVI–XVII ст. наукові книги готувалися і видавалися українськими вченими в Острозькій академії, Львівському братстві, Києво-Могилянській академії, Києво-Печерській лаврі та в інших навчальних закладах, братствах, монастирях України. У Києво-Могилянській академії, наприклад, було розроблено теорію онтології терміна, виділено властивості наукових номінацій.

Відсутність українських наукових установ та вищих навчальних закладів в Україні у часи бездержавності, постійні заборони урядів різних держав викладати українською мовою і друкувати книги негативно позначилися на розвитку наукового стилю.

Науковий стиль сучасної української літературної мови почав розвиватися з середини XIX ст., коли журнал “Основа” почав друкувати науково-популярні статті. Свого часу російський письменник М.Чернишевський писав: *“Настане час, коли українською мовою видаватимуть не тільки художні твори, а всякі книги, серед них і учені трактати з усяких наук”*.

Перша серйозна спроба поставити питання про науковий стиль української мови в теоретичному плані належить П. Житецькому (1836–1911). Він накреслив перспективу його розвитку, брав активну участь у виробленні норм українського правопису, написав глибокі наукові дослідження з історії української мови, літератури, фольклору. Проте умов для практичної реалізації цього не було ще тривалий час.

Першою українською науковою установою справедливо вважають Наукове товариство імені Шевченка у Львові (1893); засноване у 1872 році як суто літературне, у 1893 році воно з суто літературного було перетворене на загальнонаукове.

Українське наукове товариство у Києві було засновано в 1907 р.

Ці наукові установи видавали “Записки”, а також спеціальні збірники секцій (філологічна, історико-філософська, математична, природничо-технічна, медична). З кінця XIX ст. більш-менш інтенсивно розгортається видання наукових праць, передусім науково-популярних, українською мовою переважно з гуманітарних дисциплін (історія, література), менше з економіки, права, філософії; поодинокі наукові праці з географії, біології, геології, медицини; майже не видавалися з фізики, математики, хімії. Оцінюючи цей факт, відомий український мовознавець І.Верхратський 1910 року писав: “У нас літератури наукової руської немає”.

Від 90-х рр. XIX ст. науковий стиль української мови починає відносно активно розвиватися. У його розвиток великий внесок зробили українські вчені М. Драгоманов, І. Франко, А. Кримський, В. Гнатюк, К. Михальчук та ін. Переважно це сфери гуманітарна та суспільна. У лексиці української наукової літератури кінця XIX – початку XX ст. вже помітно представлена загальнонаукова термінологія, напр.: *аргумент, аспект, аксіома, гіпотеза, дедуція, дефініція, експеримент, елемент, класифікація, принцип, система, теорія, форма, формула* та ін.

Закінчення процесу формування наукового стилю української мови в усіх його жанрових різновидах припадає на XX ст. Він досягає такого рівня розвитку, що дає змогу передати найскладніші здобутки людської думки в будь-якій сфері наукових знань. В українській науковій мові виробилися власні принципи використання словесних і граматичних засобів загальнонаціональної літературної мови, а також у ній представлені й індивідуальні манери письма відомих учених. Усе це є показником її стилістичної зрілості та багатства.

Наприкінці XX ст. з утвердженням незалежності України, з прийняттям Закону про мови, яким за українською мовою визнано її статус державної, почався процес оздоровлення науки, наукової термінології, збагачення фахових терміносистем відповідно до рівня сучасного розвитку наук питомо українськими термінами і терміносполученнями.